

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

**Подальша підтримка виконання Україною рішень в контексті статті 6
Європейської конвенції з прав людини**

Огляд

**практики країн-членів Ради Європи щодо запровадження
ефективних засобів правового захисту для вирішення проблеми
надмірної тривалості судових проваджень**

Страсбург, Березень 2020 року

Зміст

I. Загальна інформація.....	3
II. Загальні спостереження.....	4
III. Рекомендації щодо засобів правового захисту.....	6
IV. Приклади засобів правового захисту	7
V. Запропоновані зміни та рекомендації щодо подальших кроків	10

I. Загальна інформація

Цей огляд був здійснений в рамках проекту Ради Європи «Подальша підтримка виконання Україною рішень в контексті статті 6 Європейської конвенції з прав людини», який фінансується Фондом з прав людини та імплементується в Україні Департаментом правосуддя та правового співробітництва Ради Європи. Автор огляду – Олександр Овчинников, адвокат Ради адвокатів міста Страсбург (Франція).

Цей огляд є подальшим дослідженням розробленого раніше аналізу, що стосується імплементції засобів захисту від надмірної тривалості провадження в Україні¹. Його мета полягає у наданні додаткової та актуальної інформації щодо відповідної практики Європейського суду з прав людини (далі – **«Європейський суд»**) та практики Комітету міністрів Ради Європи (**«Комітет міністрів»**) стосовно цього питання за період 2017-2020 років.

Цей документ (за аналогією з попереднім аналізом) зосереджений на питанні ефективного засобу правового захисту щодо небезпідставних скарг стосовно порушення права на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку (**«засіб правового захисту»**).

Слід зазначити, що створення ефективного засобу правового захисту щодо скарг на тривалість судового провадження на національному рівні є юридичним зобов'язанням, що впливає з низки судових рішень Європейського суду з прав людини, ухвалених проти України, на виконання яких очікує Комітет міністрів Ради Європи (група справ *«Світлана Науменко проти України»* та *«Меріт проти України»*).

Під час останнього вивчення зазначеної вище групи справ Комітетом міністрів² було підкреслено, що органи влади України досі не досягли відчутних результатів у процесі виконання рішень у цих справах.

З метою сприяння виконанню рішень у цих групах справ 3 березня 2020 у Києві року відбулося засідання робочої групи, створеної під керівництвом Верховного Суду.

Під час цієї зустрічі її учасники обмінялися поглядами щодо подальшої стратегії роботи з метою розробки ефективного засобу (або засобів) правового захисту на національному рівні щодо скарги на надмірну тривалість судового провадження. Вони також детально обговорили першопричини існуючої проблеми та можливі шляхи її вирішення. У цьому контексті основні правові проблеми створюють питання засобів правового захисту.

Стосовно досвіду інших країн-членів Ради Європи варто зазначити, що правові моделі в кожній з цих держав відрізняються, і будь-яка рекомендація, що ґрунтується на досвіді інших держав, може не призвести до очікуваних результатів.

Більше того, як свідчить практика, впровадження будь-якого нового правового механізму в правову модель конкретної держави внаслідок різноманітних факторів може не вирішити

¹ Надано 25 липня 2017 року в межах проекту «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні».

² 1362-а зустріч заступників міністрів у форматі ДН, грудень 2019 року.

проблему повноцінно. Саме тому нові засоби правового захисту слід рекомендувати надзвичайно обережно.

Попри це – можна без сумнівів скористатись різноманітними правовими інструментами, розробленими Радою Європи, які стосуються надмірної тривалості судових проваджень.

Крім того, було б корисно вивчити досвід тих держав-членів Ради Європи, які запровадили ефективні засоби правового захисту, визнані Комітетом міністрів чи Європейським судом (або ж обома цими установами).

II. Загальні спостереження

(i) Визначення

Варто нагадати, що згідно зі статтею 13 Конвенції:

«Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

Згідно з усталеною практикою Європейського суду, стаття 13 Конвенції вимагає, щоб у випадку, коли існує «небезпідставна» скарга щодо порушення відповідно до Конвенції, засоби правового захисту повинні існувати на національному рівні. Важливо, щоб такий засіб правового захисту дозволяв як вирішити «небезпідставну» скаргу, так і згодом досягти виконання вимог.

Що стосується проблеми надмірної тривалості судових проваджень, вищезазначені принципи перетворюються на власне сутність механізму (як судового, так і позасудового), який дозволив би прискорити судове провадження у справі або забезпечити відшкодування потерпілій стороні у випадку припинення такого судового провадження⁴.

(ii) Категорії засобів правового захисту

Зазвичай існують два основні засоби правового захисту в контексті надмірної тривалості судових проваджень:

- (1) Прискорювальний, або превентивний, та
- (2) Компенсаційний.

Превентивний засіб правового захисту, який, як впливає з назви, дозволяє прискорити судове провадження, які досі перебувають на етапі розгляду. На нього можна покластися,

³ Можна навести декілька прикладів нещодавньої діяльності Комітету міністрів (включаючи засоби правового захисту для скарги на надмірну тривалість судових проваджень в Італії або засоби правового захисту проти невиконання або затримки виконання судових рішень на національному рівні в Україні).

⁴ Поєднання обох механізмів є важливим.

коли порушення вимоги щодо розумного строку вже відбулося або навіть перед настанням цього порушення⁵.

Компенсаційний засіб правового захисту передбачає, що порушення вимог стосовно розумного строку вже відбулося – незалежно від того, чи здійснюється судове провадження у справі або ні. У першому випадку цей засіб можна застосовувати спільно з прискорювальним.

Фактично до завершення судового провадження у справі порушення вимог щодо розумного строку може виникнути *кілька разів*, і така ситуація повинна гарантувати багаторазове застосування зазначених вище засобів правового захисту⁶.

(iii) *Переваги/недоліки кожної категорії засобів правового захисту*

Що стосується *превентивного засобу правового захисту*, то його головна і очевидна перевага пов'язана з тим, що він зосереджений на виправленні порушення права на справедливий судовий розгляд у розумні строки незадовго до його виникнення або навіть раніше. Основним його недоліком є відсутність компенсації за порушення.

У кримінальному судочинстві деякі країни передбачають конкретні превентивні засоби правового захисту, спрямовані на прискорення слідчого етапу. Зазвичай клопотання про прискорення проведення розслідування подається до вищого слідчого органу або до суду. У випадку схвалення такого клопотання його результатом може стати встановлення кінцевого строку для завершення слідчого етапу або надання відповідних ієрархічних вказівок між прокурорами, наприклад, щодо конкретних слідчих дій, які слід виконати.

Рідше здійснюються безпосередні превентивні заходи, що стосуються судового етапу кримінального судового провадження.

У цивільних чи адміністративних судових провадженнях сторони, як правило, можуть подавати скарги або до вищого суду, або до незалежного органу, або до суду, який розглядає справу. Заходи у відповідь можуть передбачати:

- встановлення відповідного кінцевого строку, щоб відповідний суд вжив відповідних процесуальних заходів;
- рішення про розгляд справи по суті, тим самим здійснюється заміна суду, який став причиною затримки розгляду справи;
- рішення про передачу справи на розгляд до іншого суду;
- за можливості – рішення про припинення судового провадження у справі.

Що стосується *компенсаційного засобу правового захисту*, то його головна перевага полягає в його здатності пропонувати стороні, що зазнала шкоди, компенсацію (фінансову

⁵ У випадку об'єктивних ознак того, що це може статися незабаром.

⁶ Див., наприклад: «*Апіцелла проти Італії*» (*Apicella v. Italy*) [ВП], рішення від 29 березня 2006 року, пункт 113; «*Ротонді проти Італії*» (*Rotondi v. Italy*), рішення від 27 квітня 2000 року, пункти 14-16; «*S.A.GE.MA S.N.C. проти Італії*» (*S.A.GE.MA S.N.C. v. Italy*), рішення від 27 квітня 2000 року, пункти 12-14; «Тенгеракіс проти Кіпру» (*Tengerakis v. Cyprus*), рішення від 9 листопада 2006 року, пункт 68.

або нематеріальну). Основний його недолік пов'язаний з тим, що жодна компенсація сама по собі не здатна прискорити судове провадження у справі.

Як ми побачимо у наступних частинах цього огляду, вибір засобу або засобів правового захисту залежить від низки факторів, характерних для кожної країни, включаючи першопричини надмірної тривалості судових проваджень.

III. Рекомендації щодо засобів правового захисту

Основною рекомендацією щодо засобів правового захисту є Конвенція та практика Європейського суду.

Відповідно до практики Європейського суду, поєднання двох видів засобів правового захисту, один з яких призначений для прискорення судового провадження у справі, а інший – для отримання компенсації, **видається найкращим рішенням** для усунення порушень вимог щодо «розумного строку» (див. рішення у справі «Скордіно проти Італії» (*Scordino v. Italy*) № 36813/97, рішення від 29 березня 2006 року [ВП], пункти 186-187).

Проте фактично можна скористатися Рекомендацією СМ/Рес(2010)3 Комітету міністрів про ефективні засоби правового захисту від надмірної тривалості судових проваджень⁷ («**Рекомендація**») та документу з проекту Рекомендації СМ/Рес(2010)... Комітету Міністрів державам-членам про ефективні засоби правового захисту від надмірної тривалості судових проваджень під назвою «Керівництво з належної практики» Керівного комітету з прав людини⁸ («**Керівництво з належної практики**»).

Рекомендація містить загальні вказівки щодо розробки засобу правового захисту. Вона стосується як превентивних (прискорювальних), так і компенсаційних засобів правового захисту.

Посібник з належної практики пояснює основні правові принципи, що є основоположними для Рекомендації. Крім того, у ньому міститься детальний опис кожного з положень Рекомендації та конкретні приклади їхньої імплементації у різних державах-членах.

Венеціанська комісія у 2006 році прийняла доповідь про ефективність національних засобів правового захисту щодо надмірної тривалості судових проваджень⁹. Цей документ містить порівняльний огляд існуючих засобів правового захисту в державах-членах Ради Європи на національному рівні. Він також окреслює вимоги статті 13 Конвенції щодо необґрунтовано тривалих судових проваджень. Ґрунтуючись на цьому огляді, у звіті робиться висновок, що для ефективності відповідних нормативно-правових актів вони зазвичай розробляються достатньо детально для вирішення різноманітних правових ситуацій. Крім того, вони посилаються на практику Європейського суду, а особливо – на практику стосовно стандартів, що стосуються матеріальних виплат. Важливо, що ці

⁷ Ухвалено Комітетом міністрів 24 лютого 2010 року на 1077-му засіданні заступників міністрів.

⁸ Підготовлено Групою доповідачів із прав людини (GR-H) на засіданні 2 лютого 2010 року.

⁹ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2006\)036rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2006)036rev-e).

законодавчі акти повинні вирішувати саме ті основні справи, які є джерелом затримок судових проваджень у певних країнах.

На додаток до Рекомендації та Посібника з належної практики робоча група може покладатися на декілька документів, підготовлених СЕРЕJ¹⁰, зокрема «Збірником «кращих практик» щодо планування часу у судових провадженнях»¹¹ та «Контрольний перелік сприяння якості правосуддя та судів», який включає розділ «Управління часовими рамками»¹².

IV. Приклади засобів правового захисту

Посібник з належної практики містить значну кількість прикладів країн-членів (пункти 51, 52, 60, 63, 66, 68, 77, 80, 87, 93, 104, 105, 115...).

Також до уваги можна взяти останні приклади, зокрема стосовно таких справ/груп справ:

- **у цивільних судових провадженнях** (Албанія: Мішгйоні (Mishgjoni), остаточне рішення (2018)73; Болгарія: Фінгер/Дімітров (Finger/Dimitrov) та Хаманов (Hamанov), остаточне рішення (2015)154; Кіпр: Буй (Bui), остаточне рішення (2011)47; Естонія: Саарекаллас Оу (Saarekallas Oü), остаточне рішення (2014)286; Німеччина: Румпф (Rumpf), остаточне рішення (2013)244; Греція: Микеліудакіс (Michelioudakis), остаточне рішення (2015)231; Італія: Андреолетті (Andreoletti), остаточне рішення (2015)246; Чорногорія: Стакіч та 2 інші справи (Stakic and 2 other cases), остаточне рішення (2017)38; Португалія: Олівейра Модешту та інші (Oliveira Modesto and Others), остаточне рішення (2016)149, Мартіни де Каштру (Martins de Castro), остаточне рішення (2016)99; Румунія: Ніколау (Nicolau), остаточне рішення (2016)151; Словенія: Лукенда (Lukenda), остаточне рішення (2016)354; Північна Македонія: Атанасовіч та інші (Atanasovic and Others), остаточне рішення (2016)35; Туреччина: Орманчі та інші (Ormanci and Others), остаточне рішення (2014)298; Російська Федерація: Кормачева та 105 інших справ (Kormacheva and 105 other cases), остаточне рішення (2017)168;
- **у кримінальних судових провадженнях** (Австрія: Доннер та 5 інших справ (Donner and 5 other cases), остаточне рішення (2016)212; Болгарія: Фінгер/Дімітров (Finger/Dimitrov) та Хаманов (Hamанov), остаточне рішення (2015)154; Німеччина: Румпф (Rumpf), остаточне рішення (2013)244; Греція: Микеліудакіс (Michelioudakis), остаточне рішення (2015)231; Литва: Сулкас (Sulcas), остаточне рішення (2014)291; Люксембург: Шумахер (Schuhmacher), остаточне рішення (2014)216; Португалія (Portugal): Олівейра Модешту та інші (Oliveira Modesto and Others), остаточне рішення (2016)149, Мартіни де Каштру (Martins de Castro), остаточне рішення (2016)99; Російська Федерація: Кормачева та 105 інших справ (Kormacheva and 105

¹⁰ Європейська комісія з питань ефективності правосуддя.

¹¹ СЕРЕJ(2006)13.

¹² СЕРЕJ(2008)2, розділ II.6.

other cases), остаточне рішення (2017)168; **Румунія**: *Ніколау (Nicolau)*, остаточне рішення (2016)151; **Сербія**: *Рістіч (Ristić)*, остаточне рішення (2014)18¹³.

Хорватія у 2002 році запровадила засіб правового захисту для прискорення провадження у формі **конституційної скарги** відповідно до розділу 63 Конституційного акту про Конституційний Суд, де зазначено таке:

«(1) Конституційний Суд розглядає конституційну скаргу ще до того моменту, як всі засоби правового захисту були вичерпані у випадках, коли компетентний суд у розумні строки не спромігся розглянути позов щодо прав та обов'язків заявника чи кримінальну справу проти нього ...

(2) Якщо конституційна скарга ... відповідно до пункту 1 цього розділу буде прийнята, Конституційний Суд визначає строк, протягом якого компетентний суд розглядає справу по суті ...».

У **Польщі** Закон від 17 червня 2004 року передбачає обидва типи засобів правового захисту стосовно досудового, судового та виконавчого провадження – як прискорення, так і компенсацію. Згідно із Законом, сторона провадження у справі може подати скаргу на порушення її права на судовий розгляд у розумні строки, якщо провадження триває довше, ніж це необхідно для вивчення фактичних та правових обставин справи або для завершення виконавчого провадження. Критерії вивчення необґрунтованої затримки ґрунтуються на практиці Європейського суду. Коли це доцільно, суд, який розглядає скаргу, зобов'язаний протягом двох місяців після подання скарги видати доручення відповідному суду чи прокурору вжити відповідних заходів у встановлений строк.

У **Північній Македонії** Закон про суд від 2006 року із змінами, внесеними в 2008 році, запровадив засоби правового захисту від надмірної тривалості судових проваджень. Цей засіб правового захисту спрямований на надмірну тривалість цивільних, трудових, виконавчих, кримінальних та адміністративних судових проваджень. Відповідно до Закону про суд від 2006 року, Верховний Суд має виключну компетенцію ухвалювати рішення про засіб правового захисту. З цією метою у Верховному Суді було створено спеціальний департамент для розгляду справ, провадження в яких є тривалими. Зацікавлена сторона може подати клопотання про захист власного права на слухання протягом розумного строку, поки триває розгляд справи, але не пізніше ніж через шість місяців після набуття остаточним рішенням чинності. Верховний Суд приймає рішення в межах двох рівнів юрисдикції протягом шести місяців після подання скарги. Якщо Верховний Суд встановить наявність порушення, він присуджує компенсацію та, коли це доречно, встановлює граничний термін для відповідного суду для ухвалення рішення у справі по суті. Рішення першого рівня можуть бути оскаржені перед колегією Верховного Суду другого рівня. Відшкодування виплачується позивачеві протягом трьох місяців після набуття остаточним рішенням Верховного Суду чинності.

¹³ Дивіться також про «цивільне» судове провадження в адміністративних судах: 10-а щорічна доповідь Комітету міністрів «Нагляд за виконанням рішень та постанов Європейського суду з прав людини – 2016 рік».

У **Литві** Верховний Суд у рішенні від 6 лютого 2007 року визнав, що коли відповідальність держави за певні порушення не регулюється національним законодавством, суд може встановити державну відповідальність, ґрунтуючись на міжнародних договорах, що становлять невід'ємну частину системи національного законодавства – в цьому випадку на пункті 1 статті 6 Конвенції. Таким чином, литовські суди застосували Конвенцію та її критерії прецедентного права при визначенні компенсації стосовно тривалості справ. Оцінюючи обґрунтованість тривалості кримінального, цивільного чи адміністративного судового провадження, литовські суди розглядали факти відповідно до критеріїв, встановлених практикою Суду, а саме складності справи, поведінки заявників та слідчих органів або судів.

Болгарія запровадила адміністративний компенсаційний засіб правового захисту для відшкодування збитків, що виникли внаслідок надмірної тривалості цивільних та кримінальних судових проваджень, який набув чинності в жовтні 2012 року. Цей засіб правового захисту доступний лише після завершення судового провадження. Болгарія також прийняла положення про запровадження судового компенсаційного правового захисту, який набув чинності в грудні 2012 року. Судовий компенсаційний засіб правового захисту доступний особам, які є учасниками судового розгляду, а також особам, які були учасниками завершеного судового провадження. Друга категорія осіб повинна вичерпати вищезазначений адміністративний засіб правового захисту до того, як скористатися судовим засобом правового захисту.

На **Кіпрі** Закон 2(І)/2010 передбачає наявність національного засобу правового захисту у випадках надмірної тривалості цивільних та адміністративних судових проваджень на всіх рівнях юрисдикції, який набув чинності 5 лютого 2010 року. Особи, які вважають, що їхнє право на визначення цивільних прав та обов'язків порушено в розумні строки, може подати клопотання або тоді, коли відповідне провадження було завершене остаточним рішенням суду, або коли його розгляд ще триває. Вони мають подати цю скаргу протягом року з моменту набуття чинності законом. Позови та клопотання, подані згідно із Законом 2(І)/2010, розглядаються залежно від конкретних справ суддею чи суддями, які не брали участі у судовому провадженні щодо справи, стосовно якої подано скаргу. У випадку встановлення порушення позивачеві може бути присуджено справедливу сатисфакцію за будь-яку завдану матеріальну та моральну шкоду, а також судові витрати, які були доведені як такі, що були понесені внаслідок порушення.

У **Данії**, щоб запобігти надмірній тривалості судових проваджень, у 2007 році були запроваджені нові специфічні прискорювальні засоби правового захисту на додачу до вже існуючих компенсаційних засобів правового захисту, згідно з якими сторона провадження може просити суд визначити дату проведення основного слухання, якщо необхідно забезпечити, щоб справа була розглянута протягом розумних строків. Сторона провадження може вимагати, щоб суд встановив час, наприклад, зборів спадкоємців, якщо це необхідно для забезпечення виконання зобов'язань Данії у межах статті 6 Конвенції.

У **Норвегії** надмірна тривалість судових проваджень враховується при встановленні вироку і може обґрунтувати призначення більш м'якого вироку або присудження відшкодування матеріальної шкоди (Розділ 445 Закону про кримінальний процес із змінами, внесеними у

2002 році) та, у виняткових випадках, відшкодування моральної шкоди (Розділ 447). Що стосується цивільного судочинства, то вимоги про відшкодування шкоди можуть ґрунтуватися на режимі регулярної компенсації, що тлумачиться з урахуванням статті 13 Європейської конвенції.

На **Мальті** прецедентна практика національних судів сформувала право вимагати відшкодування збитків у випадку надто тривалого судового провадження.

У різні дати Комітет міністрів визнавав вищезазначені засоби правового захисту дієвими та вирішив повністю або частково припинити нагляд за виконанням рішень у відповідних справах.

Ще кілька прикладів можна розглянути з метою виявлення тих прикладів, які можуть бути найбільш придатними для ситуації в Україні.

V. Запропоновані зміни та рекомендації щодо подальших кроків

(i) Запропоновані зміни

Верховний Суд розробив низку законодавчих змін з метою подання скарги на надмірну тривалість судових проваджень. Зазначені зміни стосуються Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Кримінального процесуального кодексу України.

Фактично ними пропонується, щоб відповідний голова місцевого суду мав право розглядати скарги на ймовірне порушення іншими суддями вимог щодо розумного строку.

Слід зазначити, що голови місцевих судів можуть мати повноваження розглядати скарги на невідповідність вимогам щодо розумних строків. Це окремо передбачено висновком № 19(2016) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС).

Однак, за відсутності детальної **процедури** розгляду відповідних скарг та **окремих повноважень** голів судів щодо присудження заходів та/або призначення компенсації, важко встановити відповідність запропонованих змін чинним європейським стандартам.

(ii) Рекомендації

- Слід ще раз зазначити, що засіб правового захисту може бути ефективним лише в тому випадку, якщо він є елементом **ширшого переліку заходів**, що гарантують, що національні суди розглядають справи протягом розумних строків. **Превентивні засоби правового захисту** повинні бути ефективними, щоб уникнути подальшого застосування компенсаційних засобів правового захисту. **Компенсаційні засоби правового захисту** повинні забезпечувати належну та своєчасну відповідь на будь-яке порушення права на судовий розгляд у розумні строки на внутрішньому рівні. Поєднання **обох засобів правового захисту** має забезпечити їхню взаємодоповнюваність та ефективну взаємодію (наприклад, обов'язкове вичерпання превентивного засобу правового захисту до будь-якого застосування компенсаційного засобу правового захисту).

- Зважаючи на це, робоча група може передбачити можливість **першочергового запровадження превентивного засобу правового захисту** та подальшого поступового запровадження компенсаційного засобу правового захисту за умови ґрунтовного фінансового та організаційного аналізу наслідків такого впровадження.
- Припускаючи, що запропонований засіб правового захисту прав дає змогу **головам місцевих судів** розглянути скарги щодо необґрунтованих затримок проваджень у їхніх справах, особливу увагу слід звернути на таке:
 - Як зазначено у згаданому вище висновку Консультативної ради європейських суддів №19 (2016), *«моніторинг тривалості розгляду справи та відповідні дії, які могли б здійснювати голови судів, щоб пришвидшити судовий розгляд, мають бути виважені з огляду на питання суддівської безсторонності, незалежності та конфіденційності судового розгляду»* (пункт 17);
 - Повноваження розглядати такі скарги не загрожує принципу незалежності суддів і не надає такому розгляду форми втручання;
 - Порядок проведення розгляду чіткий, доступний та достатньо детальний;
 - Обсяг повноважень голови суду чітко визначений законом;
 - Ці повноваження можуть набувати різних форм, починаючи від обговорення з відповідним суддею і завершуючи рішенням про передачу справи іншому судді¹⁴;
 - Якщо голові суду буде надано повноваження, зокрема, передати справу іншому судді¹⁵, важливо, щоб це було зроблено у сумісний із існуючою системою електронного розподілу справ спосіб та не створював додаткового робочого навантаження для «ефективних» суддів. Іншим можливим варіантом може бути розгляд такої «тривалої» справи як нової з її подальшим перепризначенням будь-якому судді суду (за винятком судді, при розгляді яким і сталася затримка у справі);
 - Можливість повторного оскарження ухваленого рішення;
 - Голови судів також можуть постійно стежити за ситуацією, пов'язаною з управлінням часом у справах в їхніх судах; у випадку існування такого

¹⁴ У *Німеччині* голови судів можуть звернутися до головуючої ради (усі суди мають такий орган) з метою відводу судді чи колеги від певної кількості справ, щоб вони могли вирішити питання із завантаженістю; в *Естонії* голова кожного суду має повноваження щодо нагляду та втручання для забезпечення дотримання вимог щодо розумних строків; кожен голова також повинен повідомляти міністра юстиції про справи, тривалість розгляду яких перевищує 3 роки; у *Польщі* керівники судів можуть подати письмовий коментар щодо нерегулярності засідань, яка призводить до затримки, та вимагати усунення такого порушення.

¹⁵ З метою вирішення питання затримки розгляду справи.

обов'язку слід створити спеціальні інструменти для того, щоб дозволити відповідному голові судів зробити його виконання ефективним¹⁶.

¹⁶ У Словенії з 2005 року введена електронна система управління справами, яка дозволяє збирати та відображати, зокрема, термін очікуваного навантаження справами.